ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC Care Listed

ISSN 2348-7828

वेदविपाशा
(VEDA VIPASHA)

Multidisciplinary Peer Reviewed Annual Research Journal

Vol. 09

Year – 2022

SILVER JUBILEE YEAR
1997 – 2022
25 YEARS
VEDAVYAS CAMPUS

VEDAVYAS CAMPUS
Central Sanskrit University, Balahar
Himachal Pradesh-177108
www.rsksbalahar.ac.in

ISSN 2348-7828

(UGC Care-Listed)

VEDA-VIPASHA

MULTIDISCIPLINARY PEER REVIEWED ANNUAL RESEARCH JOURNAL

VOL. 09. **2022**

PATRON

PROF. SHRINIVASA VARAKHEDI
(Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi)

CHIEF EDITOR

PROF. LAXMI NIWAS PANDEY
Mob. No. 9816400536
e.mail:-principal.garli@gmail.com
(Director, Central Sanskrit University, Vedavyas Campus, Balahar, Kangra, H.P.)

EDITOR

PROF. P.V.B. SUBRAHMANYAM
Mob. No. 98050-34336
e.mail:-lagdha@rsksbalahar.ac.in
(Professor, Central Sanskrit University, Vedavyas Campus Balahar, Kangra H.P.)

EDITORIAL COMMITTEE

Dr. Manjunath S.G.
Associate Professor
Mob. No. 75056-39178
e.mail:-sgmbhat@gmail.com

Dr. Satya Dev
Assistant Professor
Mob. No. 96190-13708
Email:-satyad97@gmail.com

Dr. Subhash Chandra
Assistant Professor
Mob. No. 9928846874
e.mail:-subhashdhayal78@gmail.com

Dr. Prushotam
Assistant Professor (Contract)
Mob. No. 7807693579
e.mail:-pkusumesh@gmail.com

K. Manogna
Assistant Professor (Guest)
Mob. No. 73309-38104
e.mail:-19mano96k@gmail.com

Co-ordinated by IQAC

विषय-सूची

क्र.	शोध-शीर्षकः	शोध-लेखकः	पृष्ठ सं.
1.	भागवतवैभवं श्रीभट्टनाथ-भक्ताङ्घ्रिरेणुदिव्यसूर्योर्दिव्यचरितञ्च	डॉ. बी. केशवप्रपन्न पाण्डे	1-3
2.	असंलक्ष्यक्रमध्वने: वैशिष्ट्यम्	डॉ. वी. बालाजी	4-5
3.	अनुबन्धपरिभाषा पञ्चतयी	डॉ. वैथी सुब्रमणियन्	6-11
4.	कृष्णमित्रविरचिताप्रकाशितरत्नार्णवाख्यटीकायां वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः मङ्गलाचरणविषयकोऽभिनवो विचारः	राजेशचन्द्रः पोखरियाः	12-14
5.	द्वितीयमिथ्यात्वलक्षणम्	के. मनोग्ना	15-17
6.	प्रकृतिपुरुषयोः स्वरूपपर्यालोचने आरोपतत्त्वविमर्शः	डॉ. निताई पाल	18-21
7.	पुराण दृष्ट्या मोक्षस्वरूपविमर्शः	सौम्या.के	22-24
8.	श्रीमद्भगवद्गीतायां कर्मयोगः	डॉ. मंजुनाथ एस.जी.	25-27
9.	मुग्धवोधस्य अर्थ वैशिष्टयम	महेन्द्रः	28-29
10.	अर्थवादवाक्यशेषयोः वैजात्यचिन्तनम्	डॉ. श्रीराम ए. एस.	30-34
11.	महायानसम्प्रदाये पारमितानां महत्त्वम्	डॉ. प्रदीपकुमारद्विवेदी	35-39
12.	वचोविच्छित्तिपदार्थविचारः	मनोरमा	40-41
13.	रीतिसिद्धान्तस्य विकासपरम्परा काव्यात्मत्वञ्च	डॉ. सुधीर कुमार	42-44
14.	मूल्याङ्कने मापने च प्रश्नानाम् उपादेयता	कृष्णानन्द दन्नाना	45-47
15.	पण्डितदुर्गादत्तशास्त्रिणः कृतयः	अरूणदीप	48-50
16.	लक्षणाया वृत्तित्वावृत्तित्वविमर्शः	प्रलय नन्दी	51-54
17.	वैदिकज्ञानपरम्परायाः सन्दर्भे वेदानां स्वरूपं महत्वं च	वेदप्रकाश आर्य	55-56
18.	प्रारब्धकर्मविचारः	विपिन कुमारः	57-58
19.	प्रवासीकाव्यस्य काव्यतत्त्वसमीक्षा	डॉ. के. वरलक्ष्मी	59-62
20.	वत्सापाकरणविचारपरिशीलनम्	डॉ. आर. सुब्रह्मण्य भिडे	63-64
21.	प्राचीनभारतीयसंस्कृतव्याकरणपरम्परायां पाणिनीयव्याकरणस्य श्रेष्ठत्वम्।	लक्ष्मीकान्त मुर्मु	65-68
22.	रत्नावल्यां समाहितानाम् अलङ्काराणां विवेचनम्	देवेन्द्रप्रसादः	69-73
23.	नारायणभट्टकृतप्रक्रियासर्वस्वे तद्धितखण्डस्य विशेषता	सोनाली साहा	74-76
24.	संस्कृतशिक्षणे गृहकार्यस्य स्वरूपम्	डॉ. सत्यदेवः	77-79
25.	ज्योतिषशास्त्रे प्रतिपादितानाम् अन्तरिक्षोत्पातानां प्राणिनामुपरि प्रभावः	वैजयन्ती माला	80-86
26.	व्यासपरम्परा महापुराणानि च	डॉ. ललितकिशोरशर्मा	87-91
27.	भार्गवराघवीये महाकविरामभद्राचार्यस्य स्वाभिनवभाष्यनैपुण्यम्	डॉ.लक्ष्मीकान्त षडङ्गी	92-95
27.	Overcoming Skepsis: Kundalini as a Meshach to Salvation	Suriya R, Aiswarya B, Dr. T.S. Ramesh	96-98
28.	Need and Prospect of Research Scholar: Utilization of Library and Information Resources	Newton Kabiraj	99-100
29.	Similarities and the holistic approach in Yoga & Ayurveda	Dr. Adrish Brahmadatta	101-103
30.	Effect of Yogic Practices with Psycho Neurobics on Blood Pressure (Systolic) & Heart Rate Among Adole Scentstressed Girls	K.J.Sridevi, Dr. R. Elangovan	104-109
31.	Environmental thinking in the light of Vedic literature	Prabir Sarkar	110-113
32.	Tagore's Concept of Moksha in the Light of Upanishad	Dr. Nasiruddin Mondal	114-120
33.	EFFECT OF SIMPLIFIED KUNDALINI YOGAON BREATHING ABILITY AMONG COLLEGE STUDENTS	Dr. C. Viswanathan	121-123

ISSN 2348-7828

अनुबन्धपरिभाषा पञ्चतयी

डॉ. वैथी सुब्रमणियन्

पाणिनि: संस्कृतभाषायै व्याकरणं व्यरीरचत् अष्टाध्यायी नाम्ना ग्रन्थेन। तत्र शब्दनिष्पत्तये पाणिनि: शास्त्रकरणीभूता: उपदेशा: धातुप्रातिपदिकप्रत्ययादेशागमा: अनेके प्रोक्ता:। तेषु धातुप्रातिपदिकप्रत्ययादेशागमेषु तत्र तत्र अनुबन्धा: अर्थात् इत्संज्ञका: इत्संज्ञका: वर्णा: आसञ्जिता: पाणिनिना। आसञ्जितानां तेषाम् अनुबन्धानाम् आवश्यकता, तेषां सत्त्वे उपयोग:, प्रतिबन्ध:, प्रतिबन्धे सति तत्परिहार: च कथमिति अत्र निबन्धे स्पष्टीभवति।

विषयवस्तुपरिचय:-

पाणिनिविरचितव्याकरणशास्त्रेऽस्मिन् पाणिनिना शास्त्रकरणीभूतेषु उपदेशेषु अनुबन्धा: अर्थात् इत्संज्ञका: वर्णा: आसञ्जिता:। यथा धातौ -डुकृञ् इत्यत्र डु इत्यस्य ञकारस्य, प्रातिपदिके - नदट् इत्यत्र टकारस्य, प्रत्यये - अण् इत्यत्र णकारस्य, आदेशे - शी इत्यत्र शकारस्य, आगमे - नुट् इत्यत्र टकारस्य इत्संज्ञा भवति। इत्थम् उपदेशभूतेषु धातुप्रातिपदिकप्रत्ययादेशागमेषु इत्संज्ञका: वर्णा: आसञ्जिता:, तान् इत्संज्ञकान् वर्णान् निमित्तीकृत्य अनेके विधय: प्रवर्तेरन्। एवञ्च शास्त्रकार्यनिर्वाहाय आसञ्जिता: एते इत्संज्ञका: वर्णा: उपस्थापकस्य अवयवा: उत अनवयवा: इति संशय: जायते। 1. अनेकान्ता: अनुबन्धा: इति परिभाषया इत्संज्ञकानाम् उपस्थापकानवयवत्वं व्यवस्थाप्यते, 2. एकान्ता: अनुबन्धा:, इति परिभाषया इत्संज्ञकानाम् उपस्थापकावयवत्वं व्यवस्थाप्यते। आभ्यां परिभाषाभ्याम् इत्संज्ञकानाम् अनवयवत्वावयवत्वे व्यवस्थाप्य पक्षद्वयेऽपि दोषमुद्भाव्य अवयवत्वपक्षमेव सिद्धान्तीकृत्य तस्मिन् पक्षे दोषस्य न्यूनत्वेऽपि तेषां दोषाणां परिहाराय नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वम्, नानबन्धकृतमनेजन्तत्वम्, नानुबन्धकृतमसारूप्यम् इति तिस्र: परिभाषा: आरब्धा: सन्ति। एतत्सर्वमत्र निरूप्यते।

विषयवस्तुबिन्दव: -

1. अनेकान्ता: अनुबन्धा: इति परिभाषार्थ:।
   - 1.1. उपस्थापकस्य अनवयवत्वसाधनम्।
   - 1.2. अनवयवत्वसाधकव्यवहारा: त्रय:।
     - 1.2.1. प्रथम: व्यवहार:।
     - 1.2.2. द्वितीय: व्यवहार:।
     - 1.2.3. तृतीय: व्यवहार:।
   - 1.3. अनवयवत्वपक्षे प्रसक्ता: त्रय: दोषा:।
     - 1.3.1. प्रथम: दोष:।
     - 1.3.2. द्वितीय: दोष:।
     - 1.3.3. तृतीय: दोष:।
2. एकान्ता: अनुबन्धा: इति परिभाषार्थ:।
   - 2.1. अनुबन्धानाम् अवयवत्वसिद्धि:।
   - 2.2. अनवयवत्वसाधकनिर्देशा: त्रय:।
     - 2.2.1. प्रथम: निर्देश:।
     - 2.2.2. द्वितीय: निर्देश:।
     - 2.2.3. तृतीय: निर्देश:।
3. अनवयवत्वपक्षदोषाणामत्र पक्षे अभाव:।
4. अवयवत्वपक्षे प्रसक्ता: त्रय: दोषा:।
   - 4.1. प्रथम: दोष:।
   - 4.2. द्वितीय: दोष:।
   - 4.3. तृतीय: दोष:।
5. अवयवत्वपक्षे प्रसक्तदोषवारिका: तिस्र: परिभाषा:।
   - 5.1. नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वम्।
     - 5.1.1. परिभाषार्थ:।
     - 5.1.2. परिभाषारम्भप्रयोजनम्।
     - 5.1.3. ज्ञापकम्।
     - 5.1.4. स्वांशे चारितार्थ्यम्
     - 5.1.4. अन्यत्रफलम्।
     - 5.1.5. इत्संज्ञायोग्यत्वमेवानुबन्धत्वम्।
     - 5.1.6. डाप्रभृतीनाम् वर्णप्रश्लेषेण सर्वादेशत्वम्।
   - 5.2. नानुबन्धकृतमनेजन्तत्वम्।
     - 5.2.1. परिभाषार्थ:।
     - 5.2.2. परिभाषारम्भप्रयोजनम्।
     - 5.2.3. ज्ञापकं तत्चारितार्थ्यञ्च।
   - 5.3. नानुबन्धकृतमसारूप्यम्।
     - 5.3.1. परिभाषार्थ:।
     - 5.3.2. परिभाषारम्भप्रयोजनम्।
     - 5.3.3. ज्ञापकम्।
     - 5.3.5. स्वांशे चारितार्थ्यम्।
     - 5.3.4. अन्यत्रफलम्।

विषयवस्तु-

1. अनेकान्ता: अनुबन्धा: इति परिभाषार्थ:-

1.1. उपस्थापकानवयवत्वसाधनम्-

अनुबन्धा: अनवयवा: इति व्यवस्थाप्यते अनेकान्ता: अनुबन्धा:[1] इति परिभाषया । पाणिने: व्यवहारात् इत्संज्ञका: वर्णा: उपस्थापकस्य अनवयवा: इति प्रतीयन्ते। अत्र त्रिभि: पाणिनीयव्यवहारै: अनुबन्धानाम्